

Platsens betydelse – utomhuspedagogik som naturmöten

Helen Hasslöf, Malmö universitet

Natur och kultur

När jag skriver detta har jag just sett gässens plogformationer sträcka söderut, de första höstlöven pyntar marken och getingar surrar lojt bland fallfrukten. Vinden bär med sig kyla som får mig att längta efter en varm halsduk. Kanske kommer snart den första frostmorgonen med krispig luft och molnig andedräkt.

Skiftande årstider här på norra halvklotet har fört med sig årstidsbundna strategier för ekosystemen och en växlande rytm för människors vardag. Ändå lever de flesta av oss här i Norden och Sverige ett för årstiderna ganska oberoende liv. Stor del av vardagen inramas av inomhusmiljöns årstidslösa klimat och ljuset anpassar vi efter våra önskemål, oberoende av dygnets timme. Inne är det normala och att ”gå ut” är mer av en aktivitet. Vad gör det med oss?

Många studier pekar på hur våra inomhusliv medfört att vi som befolkning rör oss allt mindre, men också på en förlorad känsla av sammanhang. Sammanhang som ger förståelse av varifrån varor på nätet och butikshyllor kommer, hur vattnet hamnar i kranen eller el i våra uttag, och vilka processer och effekter detta utbud innebär. Sandell, Öhman & Östman (2003) ger en beskrivning av detta, som att vi lever i ett samhälle där resurser kommer ”ur väggen”. Undervisningen får ur detta perspektiv rollen att öppna ”dörrar i väggen”, för att kunna utforska och utveckla förståelse för dessa sammanhang. Att synliggöra hur vi som människor lever i ett samspel, utbyte och nyttjande av såväl naturens ekosystem som de samhällen vi lever i är ingen liten uppgift. I denna text kommer vi att mer specifikt gå in på vad just naturmöten kan spela för roll i dessa sammanhang.

Det talas om att vi lever i ett glapp mellan natur och kultur, mellan stad och land och att det finns ett glapp mellan vår livsstil och våra möjligheter att leva mer hållbart. Kanske börjar det obekväma i dessa ”glapp” tränga sig på alltmer i vårt medvetande då vi som lärare möter nya årskurser av elever? Vilka kunskaper utvecklas om vår omvärld i undervisningen och vilken verklighet har eleverna med sig från andra håll än skolans värld? Kanske är det delvis betydelsen av detta som pedagogerna i filmen ”Platsens betydelse: utomhuspedagogik i närmiljön”, ger uttryck för då de talar om värdet att av att använda omgivningen i närmiljön som resurs i undervisningen.

Att göra något på riktigt

”Att göra något på riktigt”. Jag kan inte låta bli att lägga märke till hur många gånger just denna fras upprepas av de olika lärarna i intervjuerna vi gör för filmen kring utomhuspedagogik. Värde av att göra saker ”på riktigt”, vad menas med det och varför upprepar lärarna detta som något så betydelsefullt?

”På riktigt” kopplas också ihop med ”i verkligheten”. Lärarna verkar i sina intervjusamtal mena, att utomhuspedagogik öppnar upp för värdefulla lärsituationer där förstahandsupplevelser av utemiljön spelar en central roll. De talar om direkta möten med ”utomhus” som verkligheten, kanske ett perspektiv som de upplever som en bristvara. Men, så klart är klassrummet också en verklighet, men oftare med en undervisning som mer präglas av det abstrakta, det tillrättalagda och förutsägbara.

En förstahandsupplevelse kopplas här till en direkt upplevelse som just jag som person tar del av, ett direkt möte som bjuder på rika sinnesförnimmelser och oväntade situationer. Kanske känslan av en myra som kryper över handen, att solen värmer huden, lukten av tallbarr eller att jag får syn på en dagmask som vrider sig ner i jorden (vad gör den där?). Att dessa förstahandsupplevelser ger möjlighet för eleven att utveckla relationer med utemiljöns olika småkryp, djur och växter är något som också poängteras i lärarnas berättelser. Glappet mellan natur och kultur, handlar även om en förlorad relation med den levande och fysiska miljön som vi är del av. Att ”uppleva med alla sinnen”, är också en återkommande fras i lärarnas reflektioner. Kanske kan vi prata om att utveckla en ”naturkänsla” där människan är del av naturen. Har vi glömt bort det i skolans vardag med lärandemål? Har det i så fall betydelse?

The Terrestrial – att vara jordbo

Filosofen Bruno Latour, vars tankar vi skriver om i första delen av denna modul, talar om detta som nödvändigheten att utveckla ett mer inkännande sätt av att vara ”jordbo”, the Terrestrial (Latour, 2018). Latour resonerar om hur globaliseringen genom historiens koloniala system, nutida handelssystem och miljöfrågor skapar orättvisor, men även ger upphov till spänningar mellan olika synsätt på vad det innebär att tillhöra en viss nation. Men, han talar också om det vi kanske kan benämna som betydelsen av naturkänsla. Han menar att vi (främst i de s.k. utvecklade delarna av världen, ”Globala nord”), som utväg ur vår ohållbara konsumerande livsstil, även behöver tydliggöra hur relationer till jordens ekosystem och andra levande organismer har betydelse för oss som människor. Detta oavsett vilken etnicitet eller nationalitet vi ser oss som. Hur ett samhälle förhåller sig till andra organismer än människan och till den fysiska miljön, formar vårt synsätt till livet. Den moderna världens instrumentella syn på omvärlden (främst som resurs att nyttja), får därför genuin politisk betydelse, den påverkar vår värdegrund.

Detta är kanske ingen nyhet, men det Latour tillsammans med nutida miljöforskning sätter fingret på, är hur vi som samhälle hittills i stora drag snarare använt jordens organismer och miljöer som en för oss ”fri” resurs att använda. Ett nyttjande som naturligtvis har etiska betänkligheter, men där beslut ändå tagits utifrån samhällets nuvarande system för beslutsfattande, internationell politik och handel. Den motbild som nu växer sig starkare, handlar om att vi lever i en brytningstid där vi inte längre kan värdera jorden som en ”oändlig” resurs enbart för mänskliga intressen. Ett fortsatt nyttjande på samma sätt som idag för med sig allvarliga konsekvenser för såväl människor som andra livsorganismer och naturmiljöer.

Klimatförändringar och utarmning av biologisk mångfald är några av dessa konsekvenser. Vi kanske behöver bli bättre på att synliggöra hur det mänskliga livet inte är frikopplat från andra livsformer och naturmiljöer, utan samexisterar i gemensamma kretslopp och energiflöden med en mångfald av organismer. Det handlar inte i första hand om att ”rädda naturen”, utan om att vi som människor är en del av denna natur. Detta handlar ju heller inte enbart om ”fakta”. Kanske är det någonstans här vi hittar en viktig ingång för undervisningen, att ge möjligheter att skapa relationer genom naturmöten. Med dessa perspektiv som grund kan vi se att naturmöten i undervisningen kan få en delvis ny innebörd och aktualitet. Hur kan vi för eleverna förstärka att vi som människor är del av denna rika väv av liv? Hur kan vi skapa en undervisning där eleverna kan utveckla betydelsefulla relationer och möten med naturomgivningen?

Miljöetik och platsens betydelse

Något som diskuteras är hur vi som lärare talar om naturen. Att tala om naturen som någonting ”där ute”, något vackert vi kan besöka, kan göra att vi spär på känslan av att vi som människor inte är del och beroende av natur, utan något annat. Naturen är något vi kan hälsa på ”där ute”. Att alltför ensidigt tala om den ”naturliga” naturen som ska ”skyddas från människan”, skapar en dualistisk världsbild där naturen är något separerat från människans värld. Då blir det svårare att synliggöra människan som del av naturen och människans beroende av ekosystemen.

Illustrator: Anna Hasslöf

Att synliggöra samspelet och hur natur faktiskt också omfattar människan och vår närmiljö, är något vi lärare kan stärka eller råka utelämma, beroende på hur vi belyser naturens roll och dess olika organismer i förhållande till oss själva och samhället vi lever i. Människan som varelse lever ju i symbios med mikrober som exempelvis

tarmbakterier och bakterier på vår hud. I skolan finns bänkar av trä, metaller från berggrunden och textilier från växtvärlden. Mediciner, mat, energi, och prylar... allt har ju från början sitt ursprung i den levande naturen och vår jordskorpa. Vi lever i ett ständigt utbyte genom naturliga kretslopp mellan växter, djur, vatten och mineraler.

En tankestötta som kan hjälpa till då vi ska ge förutsättningar för relationsskapande naturmöten är att ta hjälp av olika miljöetiska synsätt. Sandell, Öhman & Östman (2003, kap. 5) diskuterar utifrån miljöetiska begrepp hur människans förhållande till natur kan synliggöras, vilket värde vi tillskriver det som är mer än mänskligt, dvs andra arter och livsmiljöer.

Låt oss utgå från ett exempel: Med vilken rätt kan vi hugga ner en naturskog? Hur kan vi se på människans roll i förhållande till detta beslut? Kanske det vanligaste sättet att tänka är att skogen ger oss nödvändiga råvaror och ekonomiska värden i form av virke. Detta är en *antropocentrisk* värdegrund som sätter människan i centrum och utgår från att vi som människor har ett större värde än annat liv på jorden. Detta gör att vi till exempel kan försvara rätten att hugga ner skogen utifrån en ekonomisk prioritering, för att få virke eller omvandla skogsmarken till annan användning. Men, vi kan också välja att skydda skogen eftersom den kanske utgör värdefull rekreationsmark för oss. I båda dessa exempel ser vi kanske skogen främst från ett mänskligt nyttjandeperspektiv. Men kan vi hävda att träden, arterna och miljön i sig har ett egenvärde? Ett värde utöver det vi direkt ser som något vi människor kan dra nytta av?

En *biocentrisk* (livet som sådant i centrum, alla organismer) eller *ekocentrisk* natursyn (livsmiljöer, dess organismer och processer som en helhet), utgår snarare från att olika livsformer och miljöer har egenvärden i sig, värden som egna subjekt i ett ömsesidigt utbyte. I dessa perspektiv delar människan livsutrymme med andra organismer, men står inte över dessa. Argument som tar avstamp i dessa synsätt är något som hörs alltmer i olika miljösammanhang där människans framfart på jorden diskuteras utifrån mer existentiella tankar (Haraway, 2016; Westerlaken, 2020)

I didaktiska sammanhang kan dessa tre miljöetiska perspektiv hjälpa oss att synliggöra människans samspel med andra arter och ekosystem, hjälpa oss att representera världen även utifrån andra värdeskalor än naturen som "nyttighet" enbart för mänsklig aktivitet. Det vill säga, att addera ett tankesätt utöver det vi är vana vid i miljö- och hållbarhetsammanhang, utöver de traditionella perspektiven av ekonomisk nytta, social nytta eller miljömässig nytta utifrån människans samhälleliga perspektiv.

Genom att se människan som en livsform jämställd och beroende av andra, vänder vi på många invanda tankemönster i samhället. I ytterlighet kan detta perspektiv ge "inhumana" tolkningar, som att en myras liv och en människas kan jämföras. Detta kan naturligtvis diskuteras ur ett mer filosofiskt perspektiv, även i

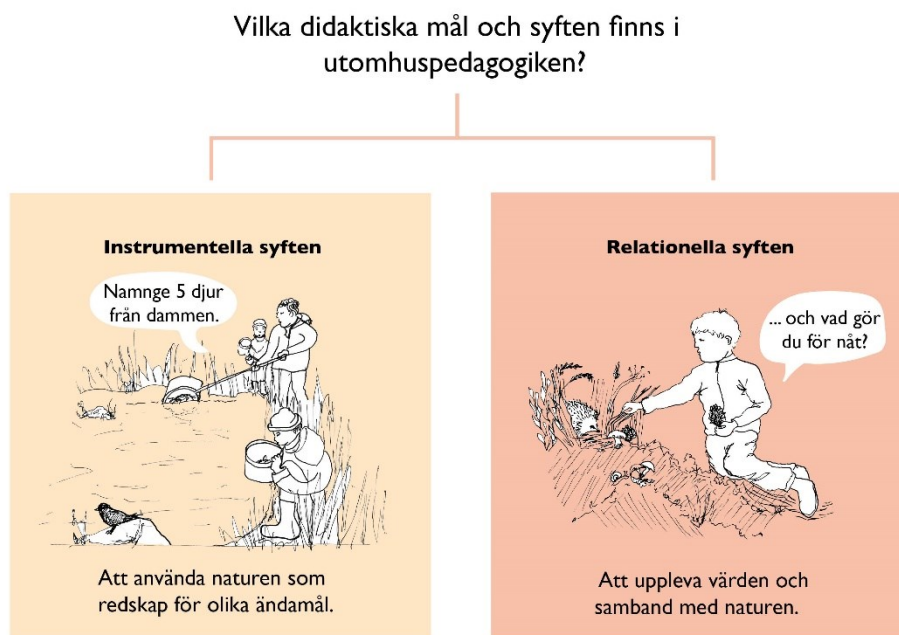
undervisningssammanhang, men dessa etiska värdeperspektiv ger kanske främst en möjlighet att uppmärksamma andra varelser utifrån ett perspektiv där de inte alltid handlar om att ”göra nytta” utifrån ett mänskligt perspektiv. Kanske hamnar vi ofta i just dessa antropocentriska förklaringsmodeller då vi får frågor som: Vad gör mygg och fästingar för nytta egentligen? Kanske det spontana svaret då blir att de utgör en viktig del för andra djur som föda, men kan vara besvärliga för människor. I första hand söker vi då de svar som bygger på biologins kunskapssammanhang. Detta är naturligtvis inte alls fel och en del av den kunskap som är viktig att bygga vidare på. Men, vi behöver kanske även ge utrymme för en synvänder där vi inte alltid måste avgöra livets värde som ”nyttigt”. Att rättfärdiga människans liv på motsvarande sätt, dvs utifrån nyttighetsgrad är inget som rimmar med vår värdegrund. Ur ett didaktiskt sammanhang handlar det om att ge utrymme även för existentiella tankar som inkluderar andra livsformer och miljöer. Här kan naturmöten utformas så att eleverna får utveckla egna erfarenheter att relatera till, för att kunna utvidga sina tankar om hur människan kan samexistera med andra livsformer.

Didaktiska val för olika syften

I skissen nedan synliggörs hur olika didaktiska mål kan relateras till olika syften, möten och relationer i förhållande till en viss plats. Genom olika didaktiska val och resonemang vi för, färgar vi även hur eleverna relaterar till naturmötet.

Figur 1.

Didaktiska prioriteringar för naturmöten. Fritt tolkad, med inspiration från Sandell, Öhman (2013). Illustratör: Anna Hasslöf.

Att fundera över hållbar utveckling och möjligheter i relation till dessa syften, kan därmed innebära att spänna bågen ännu ett snäpp. Det vill säga, att vi som lärare blir medvetna om betydelsen av hur vi i undervisningen återspeglar olika relationer till platsen och naturmiljön. På vilket sätt ger vi naturen instrumentella respektive relationella värden genom vår undervisning? En fråga att fundera över. Detta får i sin tur betydelse för hur eleverna utvecklar sin relation till naturen och samhället. De didaktiska målen som skissas i figur 1 behöver inte utesluta varandra, båda kan med fördel rymmas även i samma uppgift. Kanske är det mer en fråga om hur vi bemöter elevers frågor eller hur vi regisserar utevistelsen så att olika former av naturmöten kan möjliggöras. Genom att som lärare vara medveten om vilka olika perspektiv de didaktiska valen öppnar för, kan naturmöten i tidigare årskurser både skapa lärande och samtidigt ge möjlighet att utveckla en grund för värdefrågor.

Om vi försöker att närmare konkretisera hur detta kan se ut i undervisningen, kan vi till exempel utgå från filmen i denna moduldelen. Då kan det handla om att starta enklare odlingsprojekt på skolgården eller i skolans närhet. Att odla är ett sätt att skapa en relation till naturmiljön, som dessutom innehåller återkommande upplevelser av samma plats. Att laga mat av det som odlas och låta rester tas omhand av komposten, för att få

ny jord till nästa års sådd, öppnar för en praktisk förståelse för sammanhang. Att som i filmen odla grönsaker och ha en bikupa kan ju verkligen ses som en verksamhet där naturen delvis får ett instrumentellt värde. Människan styr då naturen för sin egen vinning och arterna existerar för att ge oss mat. Samtidigt är ju odling en grund för vår överlevnad och hur vi utformar vår matproduktion har långtgående konsekvenser för miljön och resursfördelningen i världen. Ett första steg att invigas i dessa komplexa sammanhang kan vara att få en egen relation till odling. Komplexiteten som ofta kännetecknar hållbarhetsfrågor kan bli mer greppbara om det finns möjligheter för elever att relatera till egna erfarenheter (Ideland & Malmberg, 2010).

I det praktiska handlandet som det innebär att till exempel odla grönsaker eller ta hand om en bikupa uppstår också spontana möten för eleverna då de hanterar småkryp, växter och jord samt olika typer av väder. Från det praktiska görandet som vi ofta organiserar för, kan vi som lärare öva på att utveckla lyhördhet för elevers frågor och reaktioner som dyker upp i det direkta naturmötet. Vad äter spindeln? Vad är ett ogräs? Hur hamnade rabarbern i affären? Kan man odla jordgubbar i Afghanistan? Att utveckla elevernas frågor vidare till undersökande arbetssätt kan tillvarata nyfikenheten och leda elevers intressen i den riktning som situationen öppnar upp för. I de tidigare årskurserna kanske det är upptäckarlusten såväl som möjligheten för de relationsskapande mötena som främst behöver utrymme.

En av lärarna som ansvarar för skolans bigårdar i filmen berättar att hon upplever en annan kvalitet i de samtal som utgår från elevernas upplevelser av att vara nära bina. Biodling är ju ett annat intressant möte där människans kontroll över naturen (för egen vinning) möter det oförutsedda som också sker i kupans samhälle. Ett växelspel som kan skapa en fruktbar grogrund för samtal och frågor utifrån nyfikenhet kring hur vi värderar liv, samspel, konkurrens, etik och kanske obehaglig rädsla inför insekter som dessutom i detta fall kan stickas.

Då vi använder naturmiljön för till exempel tipspromenader, med frågor som inte alls anknyter till platsen där frågan ställs, används istället platsen för lärande på ett övervägande instrumentellt sätt som inte direkt arbetar för att öppna upp för det relationella mötet med naturmiljön. Men, då är ju även det didaktiska målet för utevistelsen antagligen ett annat än det som diskuterats i denna text. Naturmiljön används snarare som kuliss för en aktivitet.

Från det nära till de större sammanhangen

Det praktiska görandet i utomhuspedagogiken, kan också forma betydelsefulla utgångspunkter för att diskutera större sammanhang, såsom varifrån maten kommer eller hur näringen går runt i kretsloppet. Det vill säga, det blir ett sätt att använda platsen för att även uppnå andra lärandemål än själva naturmötet i sig, en undervisning som kanske

utgår från en mer antropocentrisk syn på naturen. Å andra sidan motsäger inte detta att eleverna i dessa lärsituationer kan ställas inför en rad upplevelser som kan ge relationsskapande möten med naturmiljön där en mer ekocentrisk värdeskala kan ge andra typer av samtal. I utomhuspedagogiken kan vi alltså genom att didaktiskt reflektera över våra tillvägagångssätt, möjliggöra för olika miljöetiska utgångspunkter. Det handlar om att fundera över när vi använder platsen som ett uterum för specifika lärandemål och när vi öppnar upp för det mer oförutsedda, det kreativa eller relationsskapande mötet med naturmiljön. Kanske vi ibland får fundera en gång extra över hur relationen mellan kunskap och ”naturkänsla” kan fungera tillsammans. Det vill säga, hur kan mer instrumentella lärandemål och relationsskapande naturvärden ha möjlighet att utvecklas i balans?

Hittills har vi mest betonat vikten av närmiljön och hur eleverna på olika sätt kan använda denna i undervisningssammanhang, såsom skolgården, odlingslotten, parken etc. Det gör dock inte att naturmöten knutna till *naturliga ekosystem* är oviktiga. Olika typer av miljöer och naturlandskap erbjuder möjlighet för olika typer av naturmöten. Att någon gång även få besöka naturmiljöer som inte konstruerats i första hand som ”grönstruktur” för människor, eller som odlingar, öppnar möjligheten att uppleva hur de naturliga ekosystemen är något som också existerar och bär med sig en rik mångfald av vilda arter (ej förädlade för människans nyttjande), och som utgör fundamentet för liv på jorden. Detta är ekosystem där livet inte avgörs av bevattning, plantering eller insådda sorter. Det kan till exempel innebära upplevelser av en naturskog, naturbetesmark, naturreservat eller liknande miljöer. Dessa möten kan öppna upp för andra upplevelser och kunskaper. Kanske en möjlighet att uppleva att vara ”the Terrestrial”, en jordbo, utifrån ett mer ekocentriskt perspektiv där ekosystem och arter har relationella värden.

Men en del av utomhuspedagogiken, kan också handla om att känna att vi är i en föränderlig omvärld, som både är stor, komplex och väldigt nära. Jordens invånare bebor en planet av gemensamma världshav, en omslutande atmosfär och vi lever alla i utbyte med de naturliga ekosystemen. Genom historiska relationer mellan människor har jorden delats in i nationella gränser. Men dessa gränser är ju konstruktioner som varken natur eller föroreningar känner av. Sverker Sörlin (2017) ger uttryck för denna känsla i sin bok *Antropocen - en essä om människans tidsålder*:

Vi är alla små. Att solen går upp, att regnet faller, att saven stiger och hjortronen går i blom är jag för liten för att lägga mig i. Om människan ändå vore större, då skulle vi kunna göra mer, utträtta mer, skapa mer av sådant vi önskar oss.

Länge var detta en barnslig önskan. Men på bara några årtionden har det gått upp för oss att vi som summa besitter krafter som kan omforma världen. Människorna som summa är också jag.

Jag kan inte undgå att vara så stor, fast jag hellre vill förbli liten. Varje fläck av jorden har människor delat in i områden som någon anser sig ha kontroll över och som utnyttjas allt intensivare. Den jord som jag ville skulle förbli större än jag är nu tagen i vår makt, ett maktövertagande av människor. Det är min egen tanke som nu ter sig allt barnsligare: att jag skulle kunna vara liten?

Vilka naturmöten är möjliga i närmiljön?

De naturmöten som skolan kan erbjuda är såklart beroende av hur det ser ut i skolans närmiljö. Det finns innerstadsskolor som omvandlat delar av skolgården till gröna uteklassrum, i projekt med inspiration från nätverket ”gröna skolgårdar”, men ibland är kanske utmaningen för stor för att det ska vara genomförbart. Även att kunna uppsöka naturmiljöer i skolans närhet, kan i vissa fall vara svårt. Då kanske det får stanna vid exempelvis odlingsprojekt inomhus och digitala resurser som alternativa upplevelser, förhoppningsvis i kombination med att kanske ha möjlighet att satsa på mer enstaka tillfällen då klassen kan ta sig en bit bort till lämpliga naturmiljöer.

Det ser olika ut för olika skolor, men det perspektiv som denna text vill lyfta fram handlar om hur vi som lärare kan inrama, anpassa och öppna upp för olika typer av naturmöten, såväl från upplevelsen av de första skotten av solroskärnor som gror i fönsterkarmen till att stå under en susande lövkrona.

I de kommande momentdelarna till denna del av modulen kommer du att få konkreta förslag på hur du kan organisera utomhuspedagogiska aktiviteter. Du kommer också att få möjlighet att med dina kollegor reflektera över hur ni upplever att olika didaktiska val kan främja olika upplevelser av naturmöten och hur ni kan analysera elevernas upplevelser.

Nyckelord

Nyckelord att använda i didaktiska samtal:

- Utomhuspedagogik
- The Terrestrial (s. 2)
- Miljöetiska synsätt (s. 4)
- Antropocentriskt, biocentriskt och ekocentriskt synsätt (s. 4)
- Instrumentella syften/relationella syften (s. 6)

Litteratur

Haraway, D. (2016). *Staying with the trouble*. Durham, NC: Duke University Press.

Ideland, M. & Malmberg, C. (2010). Se till att lyssna på oss! Malmöbarn diskuterar klimatfrågan utifrån vardagsperspektiv. Malmö: Malmö högskola.

Latour, B. (2018). *Down to Earth: Politics in the New Climatic Regime*. Cambridge: Polity Press.

Sandell, K. & Öhman, J. (2013). An educational tool for outdoor education and environmental concern. *Journal of Adventure Education & Outdoor Learning*, 13:1, 36-55.

Sandell, K., Öhman, J. & Östman, L. (2003). *Miljödidaktik: Naturen, skolan och demokratin*. Malmö: Studentlitteratur.

Sörlin, S. (2017). *Antropocen: En essä om människans tidsålder*. Stockholm: Svante Weyler Bokförlag AB.

Westerlaken, M. (2020). *Imagining Multispecies Worlds*. Doktorsavhandling. Malmö: Malmö universitet.